

ALEKSANDRAS SUMPFAS¹ – APIE RUSIJOS IMPERIJOS KARO INVALIDUS

Lukas Pocius
Lietuvos istorijos institutas

DOI: <https://doi.org/10.47459/ka.2024.39.9>

Karas yra viena sudedamųjų ir neišvengiamų žmonijos egzistencijos dalių. Apie kovos veiksmus girdime per žinias, skaitome apie juos knygose, kurios būna nušlifotos iki menkiausių detalių, tokių kaip atitinkamo ginklo modelio gamybos kiekis ar kovinių vienetų išsidėstymas fronte. Esame linkę didžiuotis istorinėmis pergalėmis, tačiau užmirštame pralaimėjimus. Mums būdinga pamiršti svarbiausius veikėjus – karius – sveikus ar sužalotus. Mename didžiuosius karvedžius, tačiau pagrindinį darbą atlieka kariai. Svarbu pabrėžti, kad net ir šiais laikais neįgalūs kariai, patyrę sužalojimų, nesulaukia pakankamo visuomenės dėmesio. Šis paslapties šydas nyksta: vykstant karui Ukrainoje, socialinių platformų dėka vis dažniau matome karius, kurie yra netekę galūnių, bando rehabilituotis, grįžti į gyvenimą arba net į frontą. Tačiau susiduriame su tokios opios problemos ištyrimo fragmentiškumu. Todėl įvairių disciplinų tyrimai, skirti neįgaliesiems kariams, yra svarbūs ir aktualūs.

Šių darbų poreikį atliepia prancūzų istorikas Aleksandras Sumpfas (*Aleksandre Sumpf*). Strasbūro universitete dirbantis istorikas koncentruojasi į užsienio ir lietuvių istorikų populiarumo kol kas nesulaukusius

Šių darbų poreikį atliepia prancūzų istorikas Aleksandras Sumpfas (*Aleksandre Sumpf*). Strasbūro universitete dirbantis istorikas koncentruojasi į užsienio ir lietuvių istorikų populiarumo kol kas nesulaukusius

¹ Monografijos *The Broken Years: Russia's Disabled War Veterans, 1904–1921* (Cambridge University Press, 2022. –320 p. ISBN 978-1316517741) recenzija:

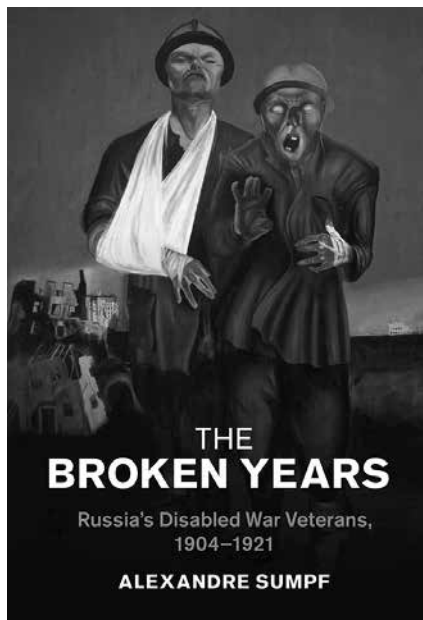
Sumpf, A. *The Broken Years: Russia's Disabled War Veterans, 1904–1921*. Cambridge University Press, 2022.

neįgalumo studijų tyrimus, taip pat į mūsų geografinėje erdvėje vykusius karus: Pirmąjį pasaulinį ir Antrąjį pasaulinį, socialinę ir Sovietų Sąjungos istoriją. Rusijos istorijos lauko tyrėjas turi sukaupęs daug patirties, yra parašęs monografijų Rusijos istorijos tematika². Jo įdirbis atspindi naujausioje monografijoje, skirtoje Rusijos imperijos neįgaliems kariams.

Monografija „Nutrukę metai: Rusijos imperijos neįgalūs karo veteranai, 1904–1921“ suskirstyta į šešis skyrius, kurie yra išdėstyti chronologine tvarka – nuo Rusijos ir Japonijos karo 1904–1905 m. pradžios iki so-

vietų valdžios įsigalėjimo 1921 m. Derėtų pažymėti, kad dėl kontekstinės informacijos autorius kartais peržengia chronologines ribas. Naudodamas originalius šaltinius iš Rusijos archyvų, jis išsikėlė uždavinį – išnagrinėti kolektyvinį neįgalių karių likimą, jų individualius sunkumus, neįgalaus kario padėties kitimą (21–22 p.). Autoriaus nuomone, neįgalių karių likimą ir teisinės bei socialinės padėties pokytį galima ištirti lyginant Rusijos ir Japonijos, Pirmojo pasaulinio ir Rusijos pilietinio karų laikotarpius. Jis pastebi, kad Rusijos–Japonijos kare neįgalūs tapę kariai buvo nematoma grupė, kuri pirmąkart patyrė industrinio karo siaubą. Pirmojo pasaulinio karo neįgalūs kariai jau buvo pradėti vertinti kaip aukos, jie pradėjo gauti valstybės ir socialinę pagalbą, kai turėjo galimybę sugrįžti į visuomenę, save įveiklinti, kol galiausiai, sovietų valdžiai įsitvirtinus, kariai vėl tapo atstumtaisiais (22–24 p.).

Pirmajame knygos skyriuje autorius aptarė neįgalių karių statistiką.

² Sumpf, A, *Raspoutine*, Strasbourg: PERRIN, 2016; Sumpf, A, *La Grande Guerre oubliée*, Strasbourg: PERRIN, 2014; Sumpf, A, *Theories and Practices of Education in Imperial and Soviet Russia, 1861–1991*. In: *Vingtieme Siecle-revue D Histoire*, 2004.

Tyrėjas pabrėžė, kad sužeistų karių statistika Rusijoje nebuvo detali dėl keleto priežasčių: pirmiausia, neatsakingai buvo rinkti duomenys, antra, įvairavo sužalojimų pobūdis. Jie kito nuo amputacijų iki dujų atakų, kurios sukeldavo daugybinius vidaus organų pažeidimus – akių, plaučių, širdies ligas, padarinių, trečia, masinis bombardavimas, autorius manymu, sukeldavo tokias nelaimes, kurios, kaip vėlesniuose skyriuose minima, nebuvo rimtai vertinamos medikų ar kariuomenės vadovybės (55, 61 p.). Prie prastos karių sveikatos būklės prisidėjo neišvystyta medicinos sistema, medicininių įrankių, įgūdžių, ligoninių trūkumas, personalo stoka (1 gydytojas teko 5000 gyventojų) (61, 62, 76 p.).

Autorius keliasdešimt puslapių skyrė iki Pirmojo pasaulinio karo vyravusiam visuomenės ir karinės vadovybės požiūriui į neįgalius karius. Kariuomenė jų atžvilgiu elgėsi pragmatiškai, siekdama kuo daugiau karių sugrąžinti į frontą, versdavo medikus reitinguoti sužalojimus, šiuos dažniausiai sumenkinant. Pastebima, kad iš sužalojimų tipų amputacijos, sifilis ir tuberkuliozė buvo vertinama rimčiausiai, o psichologiniai sutrikimai, žarnyno, odontologinės problemos buvo laikomos nerimtomis (90–96 p.). Visuomenės požiūris, anot tyrėjo, taip pat buvo pagrįstas bravūriškais vaizdiniais. Pastebima, kad sėkmingas karys turėjo užimti tranšėją, sulaikyti gerą dešimtį priešiškos valstybės karių, aukotis be jokios abejonės. Todėl visuomenėje karo invalidas buvo suvokiamas ne kaip auka, o greičiau kaip apsišaukėlis (72, 87 p.). Paminima, kad savęs žalojimas nebuvo jokia naujiena, tik toks elgesys galėjo kainuoti laisvę arba net gyvybę (89, 93 p.).

Antrajame knygos skyriuje aptartos aplinkybės, kai tobulėjo medicina ir protezavimas. Pirmoje skyriaus dalyje autorius detalizuoja medicinos demokratėjimą ir tobulėjimą, kurį paskatino Pirmojo pasaulinio karo sunkumai. Pastebima, kad karo, kuris paliečia visokių luomų žmones, metu atsiranda suvokimas, kad teisė į sveikatą priklauso kiekvienam asmeniui. Kadangi dauguma karių buvo valstiečiai, siekta, kad jie būtų gydomi bent panašiai kaip karininkai. Valstybės veikėjai taip pat suprato, kad norint, jog karys grįžtų į frontą, ar įneštų savo indėlį į valstybės ekonomiką, jį privaloma gydyti kokybiškai (134 p.). Eiliniams kariams buvo suteiktos, kad ir retos, galimybės atsigausti gydomuosiuose kurortuose (134 p.). Pabrėžiama, kad norėdami asmenį visiškai išgydyti, gydytojai privalėjo tobulėti, keisti savo supratimą apie eilinio asmens sveikatą. Gydytojai pradėjo galvoti apie visišką asmens išgydymą, o anksčiau mąstyta tik apie gyvybės išsaugojimą. Autorius kaip iliustratyvų pavyzdį pateikia faktą, kad gydytojai ėmėsi ope-

ruoti tik pažeistas vietas, o ne visą galūnę pašalinti (p. 126).

Įvyko pokyčių ir psichoanalitikos srityje. Pažymėta, kad medikai ėmėsi nagrinėti naujo sutrikimo, vadinamojo potrauminio streso sutrikimo, įtaką kariui. Anksčiau šio sutrikimo simptomai buvo laikomi neurastenija arba simuliacija, tačiau šis sutrikimas pradėjo sulaukti didesnio medikų dėmesio, o tai, autoriaus teigimu, vedė prie psichologinių problemų humanizavimo (166–167 p.).

Autorius tęsia skyrių nagrinėdamas medicinos technologinę pažangą. Pirmiausia tai buvo pritaikymas praktikoje naujų įrenginių, tokių kaip rentgenas, cheminių priemonių išradimas – anestetikai, dezinfekcijai skirti skysčiai, kurie lėmė aukštesnį išgyvenamumo procentą (112, 114, 119, 125 p.). Autoriaus nuomone, tarp svarbiausių technologinės pažangos aspektų atsidūrė protezų tobulėjimas. Jie tapo ištobulinti, turėjo atkurti visą galūnės judesių amplitudę. Tačiau autorius pastebi, kad protezavimo kokybė ir kiekybė Rusijos imperijoje drastiškai atsiliko nuo kitų Europos valstybių (146 p.). Kitas svarbus technologinis laimėjimas – veidų rekonstrukcija. Ji buvo reikalinga ir pageidaujama ne tik dėl funkcijų, tokių kaip kramtymas, rijimas, atgavimo – kokybiška veido rekonstrukcija leido kariui grįžti į visuomenę, gerino jo emocinę būklę (129–130 p.).

Trečiajame knygos skyriuje aptariamos aplinkybės, kurios lėmė neįgalaus kario statuso atsiradimą. Iki Pirmojo pasaulinio karo teisinis neįgaliojo kario statusas neegzistavo. Dar Napoleonmečio karų laikotarpiu buvo sukurta Aleksandro komitetas, šelpiantis sužeistus karius, tačiau jis daugiausia rūpinosi karininkais bajorais. Eilinių karių šeimos nesulaukdavo jokios finansinės pagalbos, ilgai kariuomenėje tarnavę kariai negaudavo lengvatų. Po ilgų debatų pristatyta suformuluotoji sistema vadovavosi nustatytais 5 neįgalumo lygiais, lemiančiais atitinkamą kario pensiją. Autorius pastebi, kad daugiausia ginčų kildavo dėl trečio, ketvirto ir penkto lygio, nustatant žemo lygio invalidumą, o dėl pirmo ir antro lygio problemų nekilo (p. 213). A. Sumpfas pažymi, kad buvo įsteigtos medicininės komisijos, kurios turėjo nustatyti invalidumą, jo lygį, kaimų teritorijose kurti kariniai biurai, kurie turėjo teikti pensijas kariams, negyvenantiems didžiuosiuose miestuose (205–207, 220 p.). Anot tyrėjo, pensijų atsiradimas tapo ekonominės reformos ir teisingumo įrankiu, kuris mažino socialinį atotrūkį tarp luomų, kai anksčiau stengtasi šį atstumą išlaikyti. Nepaisant tam tikrų žingsnių sužeisto kario gerovės link, Rusijoje buvo neatsisakyta sužeidimo liudininko. Tokio dalyko Vakarų Europoje jau nebuvo (208, 211 p.).

Ketvirtajame skyriuje nagrinėjamas filantropijos populiarėjimas ir neįgalių karių vietos sociume paieškos. Autorius pažymi, kad Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu humanitarinė pagalba itin išplito dėl neįgalių karių, pabėgėlių, našlių ir našlaičių skaičiaus eksponentinio augimo. Rusijos imperija nebuvo išimtis.

Autorius aprašė tiek privačių, tiek bendruomeninių ir net suformuotų etniniais pagrindais iniciatyvų atsiradimo aplinkybes ir plėtrą³ (253, 255, 265 p.). Keletas lapų buvo skirti imperatoriaus šeimos indėliui į labdarinę veiklą. Minima, kad imperatoriaus Nikolajaus II dukterys aktyviai įsitraukė į labdarinę veiklą steigdamos ligonines, aukodamos. Autoriaus nuomone, toks prisidėjimas buvo fasadinis, jis turėjo pakelti labai žemą imperatoriaus šeimos prestižą. Apskritai pastebima, kad didelio indėlio aristokratai nesukūrė, kaip ir religinės organizacijos, kurios neišitraukė į labdaros sukūrį. Autorius pabrėžia, kad taip galėjo nutikti dėl to, nes visuomenė nereikalavo, kad Bažnyčia prisidėtų prie labdaros (256, 257, 260, 264 p.). Aptardamas labdarą iš karo belaisvių stovyklos grįžusiems kariams, autorius pabrėžia, kad šie buvo išnaudojami propagandos tikslais. Naudotos belaisvių nuotraukos, siekiant įrodyti vokiečių žiaurumą ir pakelti visuomenės moralę. Sugriuvus carinei santvarkai, privačios veiklos buvo perimtos Laikinosios vyriausybės (229–230, 278, 279 p.).

Antroje skyriaus dalyje autorius aptarė neįgalių karių profesinį mokymą. Kadangi dauguma neįgalių karių buvo valstiečiai, jų gyvenimas buvo paremtas tik fiziniais gebėjimais. Netekus galūnių, ši veikla tapo jiems neįmanoma, todėl imtasi organizuoti greituosius kursus, kurie funkcionavo iki sovietų valdžios įsigalėjimo. Kariai buvo mokomi administravimo, agronomijos, pradžios mokyklų mokytojo funkcijų (284–300 p.). Autorius pabrėžė, kad greitieji kursai daugeliui neįgalių karių naudos nedavė. Jie ir toliau skurdo, nes darbovietės tokius asmenis priimdavo tik į laikinus darbus, gamyklose, anot tyrėjo, jiems trukdydavo dirbti mašinų garsai, kurie primindavo artilerijos kanonadas ir sukeldavo potrauminį sindromą (305, 316 p.).

Pentajame skyriuje autorius pagrindinį dėmesį skyrė neįgalių karių draugijoms. Jų poreikis, anot tyrėjo, pradėjo reikštis dar ligoninėse, kurios kariams buvo laisvos minties oazės. Jie vienijosi piktindamiesi dėl prastos padėties ir dėl, kaip Sumpfas pabrėžia, kariškos brolybės, susiformavusios

³ Vienas geriausiai mums žinomų pavyzdžių – Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, įkurta 1914 m. lapkričio 27 d.

ligoninėse. Vienybę stiprino nepasitenkinimas karininkų padėtimi, kuri buvo geresnė nei eilinių karių. Karininkų socialinė pozicija ir prastas vadovavimas, privedęs prie neįgalumo, vertė eilinius karius siekti, kad jiems būtų atstovaujama, mokamos kompensacijos, kad jie būtų priimti į visuomenę (350, 355 p.).

Autorius pažymi, kad sugriuvus carinei santvarkai, Laikinosios vyriausybės veiklos laikotarpiu, neįgalūs kariai įgijo galimybę burtis. 1917 m. pr. ėmė kurtis įvairiausios bendrijos, vienijančios karius, pavyzdžiui, apdovanotus Šv. Jurgio ordinu, aklius karius ir t. t. Ilgainiui toks skirstymas pasirodė neefektyvus, todėl bandyta sukurti bendrą Petrogrado suluošintų karių sąjungą (357 p.). Bandymų pagerinti karių padėtį, bendradarbiaujant su Laikinąja vyriausybe, būta įvairių – nuo pašalpų pakėlimo iki specializuotų darboviečių kūrimo. Tačiau sprendimai buvo neefektyvūs, o vienybė vis dėlto nebuvo pasiekta, nes kildavo aklų, kurčių, psichologiškai sužalotų karių pasipiktinimas, jog sąjungoje atstovaujama tik kariams, kurių amputuotos galūnės (368, 373, 379 p.).

Pažymėta, kad sovietams perėmus valstybės valdymą po Spalio persiversmo 1917 m., imtasi neįgalių karių sąjungų centralizavimo, jų indoktrinavimo į sovietinį režimą. Autoriaus teigimu, prasidėjo „senosios armijos“ karių diskriminacija – jie tapo politiškai netinkami, todėl sovietai pradėjo mažinti pašalpas, galiausiai jas skirdavo tik visiškai skurdiems neįgaliems kariams, o pastarųjų sąskaita buvo pagerintas Raudonosios armijos karių gyvenimas (370, 381, 385 p.).

Paskutiniame, šeštajame, knygos skyriuje autorius analizavo neįgalių karių padėtį sovietinės valdžios laikotarpiu. Tyrėjas pažymi, kad Pirmojo pasaulinio karo veteranai buvo pasmerkti sovietinės ideologijos, jų karas virto „imperialistiniu“. Istorikas pabrėžė, kad neįgalių karių sunkią padėtį įtvirtino visuomenės apatija, kurią nulėmė ilgai besitęsianti suirutė, pilietinis karas (408 p.). Taip sumažėjo individualios labdaros iniciatyvos, kurios papildomai buvo apribotos ir naujosios valdžios. Draugijos tapo centralizuotomis institucijomis, kurias griežtai prižiūrėjo partija. Pastaroji stengėsi perimti visas senąsias institucijas į savo rankas, todėl nebeliko atstovavimo neįgaliems kariams galimybės (409, 418 p.). Galiausiai neįgalūs kariai buvo išstumti į visuomenės paraštes, sulyginti su vargšais. Pensijos buvo mokamos tik patiems vargingiausiems kariams, o turintiems šiek tiek turto pašalpa apskritai buvo nutraukiama (414, 421, 424 p.).

Autoriaus nuomone, neįgalių karių padėties nepalengvino pokyčiai

gimtuosiuose kaimuose arba miesteliuose. Karo metu moterys perėmė vyro vaidmenį šeimoje, todėl net ir čia karys neberado stabilumo. Moterims nebeliko laiko užsiimti ankstesnėmis veiklomis, kai jos rūpinosi vadinamąja „namų židinio“ priežiūra. Todėl psichologiškai ir fiziškai sužaloti kariai nesulaukė tokios pagalbos, kokios tikėjosi. Autorius pabrėžė, kad neįgalūs kariai tapo našta šeimoms, ir jos ilgai imdavo irti (430, 431, 437, 438 p.). Moterys nebenorėjo gyventi su luošiais, išaugo skyrybų procentas. Tačiau kai kurie kariai, istoriko teigimu, prisitaikė prie naujos realybės, ėmėsi buvusių moteriškų darbų, tokių kaip batų, rūbų siuvimo, kepurų gamybos, kitaip tariant, rankdarbių. Pažymėtina, kad kariai, kurie prisitaikė prie naujos realybės, ja džiaugėsi, nes nukrito fizinė našta, darbai tapo lengvesni (445, 452, 453, 446 p.).

Reikia paminėti, kad istorikas nuodugniai apžvelgė ir detalai išnagrino sudėtingą ir mažai nagrinėtą temą. Detalumo stokojantys šaltiniai, visiško chaoso apimta Rusija ir buvusi imperijos teritorija autoriui, panašu, nesukėlė sunkumų bandant atskleisti neįgalių karių padėties pokytį per 16 metų. Tyrimą pagyvino itin iliustratyvūs šaltiniai, kurie leido įsivaizduoti buvusią neįgalaus kario padėtį. Ruso valstiečio atsainų požiūrį į savo sveikatą puikiai atskleidžia kario teiginys, kad į karą verčiau išeisias su paprastu, o ne moderniu protezu, nes, jam žuvus, žmona „gerąjį protezą galės parduoti už 300 rublių“ (139 p.). Lengvas stilius leidžia tyrimo tekstą skaityti be įtampos, nepatiriant intelektualinio nuovargio. Pažymėtina, kad autorius išlieka itin lakoniškas apžvelgdamas padėtį buvusiose imperijos teritorijose, kuriose liko neįgalių rusų karių. Nagrinėjamas tik Lietuvos ir Lenkijos atvejais, tačiau mažai dėmesio skiriama Latvijos, Estijos, Suomijos situacijai. Kiek keistai ir dviprasmiškai nuskamba autoriaus teiginiai, kai jis Lietuvą painioja su Lenkija: atrodytų, lyg tyrėjas šias dvi valstybes sujungia į vieną (393 p.). Dar apsunkino teksto skaitymą autoriaus negebėjimas aiškiai struktūruoti institucijų, kurios dirbo neįgalių karių rūpybos srityje ar bent prisidėjo prie jos. Nagrinėjant tokį painų laikotarpį kaip 1915–1921 m., mūsų nuomone, tiksliai įvardyti ir apibūdinti institucijas tiesiog būtina.

Nepaisant šių trūkumų, Aleksandro Sumpfo monografijoje buvo įgyvendinti autoriaus išsikelti tikslai, o skaitytojai galės susidaryti informatyvų, autentiškais šaltiniais paremtą neįgalaus kario padėties šiuo suiručių ir karų laikotarpiu vaizdinį.

Įteikta 2024 m. kovo 27 d.